

YANGI O‘ZBEKISTON YOSHLARINING SHAKILLANISHIDA JADID MA’RIFATPARVARLARI ME’ROSINING AHAMIYATI

O‘rmonov Husniddin Baxriddin o‘g‘li

Guliston davlat universiteti 1-bosqich magistranti

E-mail: urmonov94@list.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada jadidchi marifatparvarlarimizning yoshlar tabiyasida o‘z fikr mulohazalari, yozib qoldirgan ilmiy me’roslaridagi nuqtai nazarlar, ularning bola tarbiyasidagi yangicha qarashlari atroflicha tahlil qilindi va yoritib berildi.

Kalit so‘zlar: Sog‘lom, barkamol, nasl, tavallud, fuqaro, kuarsh, musulmon, jamiyat, isloh.

Har bir jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish muxim rol o‘ynaydi. Bu vazifa boshqa omillar qatorda oilaviy, milliy-axloqiy normalarni takomillashtirish va ularga qat’iy amal qilish orqali amalga oshiriladi. Shunday ekan, eng avvalo, oilada bola tarbiyasiga katta e’tibor qaratish lozim. Zero, oiladagi sog‘lom munosabatlar nafaqat oila, mahalla, tarbiya maskanlari, balki, jamiyat sog‘lomligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev aytganlaridek, “Yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham g‘oyat muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib kelgan”[1].

Jadidchilik namoyondalaridan Mahmudho‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat va boshqalar tomonidan e’lon qilingan qator maqolalarda tarbiya masalalari taxlil etiladi. Ma’rifatparvarlar o‘z maqolalarida, jamiyat taqdiri oila muxitiga bog‘liq bo‘lsa, oila ma’naviyatining o‘zi kimga yoki nimaga bog‘liq, degan haqli savollarni o‘rtaga qo‘yadilar. Ularning fikricha, agar oilada sog‘lom turmush tarzi ustivor bo‘lib, farzand har jihatdan to‘g‘ri tarbiya topgan bo‘lsa, u shubhasiz, uyidagi ijobiy fazilatlarni xizmat jarayoniga ko‘chiradi, ijtimoiy mehnat faoliyatida qo‘llaydi, natijada jamityadagi barcha munosabatlarga ta’sir o‘tkazadi. Jumladan, Azimiy o‘zining “Ta’lim va tarbiya” maqolasida bu borada fikr yuritib shunday

deydi: “Bolaga ona birinchi omil va murabbiydir. Onani ta’siri bolaga, otani ta’siridan ziyodadur. Chunki ona bolani bir necha oylar qoni birla himoyalantirur. Va ba’daz tavallud sanalarcha suti birla parvarish etur. Va muddatlarcha og‘ushimushfihonaisga tarbiya etur.”

Xuddi shu nuqtai nazardan, jadidchilik harakati namoyondalari yangi davr va yangi tuzim kuarshada ya’ni mustamlakchilik zulmidan qutilish uchun, eng avvalo, oilani isloh qilishdan boshlamoq zarur, deb hisobladilar. Ularning fikricha, oilaning asosini to’g’ri qurmay turib va yosh avlodni to’la qonli to’g’ri yo’lda tarbiyalamasdan turib, jamiyatni isloh qilish, uning rivojini taraqqiyot sari yo’naltirish mumkin emas va oxir oqibatda millat taqdiri uning oilasi xolatiga bog’liq. Zero bugungi globallashuv davrida oilalarda farzandlarimizga kerakli ta’limni berib birish jamiyatimiz, millatimiz rivoji uchun dastlabki qadamdir.

Masalani biz yuqorida tarbiya so‘zining ahamiyatini umumiy kontekstda ko‘rib chiqdik, endi shu masalani jadid mutafakkirlarining bevosita ijodiga murojaat qilgan xolda taxlil qilamiz. Dastlab, Abdulla Avloniydan boshlasak, sababi hech qaysi mutafakkir Avloniychalik tarbiya xususiyada ko‘p gapirmagan. Uning juda ko‘p maqolalari va asarlari aynan ma’naviy, axloqiy tarbiya masalalariga bag’ishlangan. Uning inson tarbiyasiga bag’ishlangan eng katta asari “Turkiy guliston yoxud axloq” deb nomlanadi. Ushbu asarda an’anaviy-falsafiy yondashuv bo‘lmish antropologik nuqtai nazar bo‘rtib ko‘zga tashlanadi. Ammo bu yondashuvning yangilangan mohiyati shunda ediki, tadqiqot ob’ekti sifatida makon va zamondagi umumiy mavhumiy inson emas, balki, muayyan, XX asr boshlaridagi, milliy ozodlikka, yangicha hayot tarziga intilishni o‘z oldiga niyat qilib qo‘ygan Turkiston fuqarosi olinadi. Ana shu yangi inson tarbiyasi bosh masala tarzida o‘rtaga tashlanadi. Bugungi kunda ham bizni yurtimizda axborot texnologiyalari eng yoqori cho‘qqisiga qarab borayotgan bir davrda yangi O‘zbekiston yoshlarini shakillantirish masalasi Prezidentimiz boshchiligida o‘z yechimini topib bormoqda.

Avloniy tarbiyani, qadimgi va O‘rta asrlar musulmon Sharqi mutafakkirlari an’analariga suyanib, uchga bo‘ladi: badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi, axloq tarbiyasi. Shular orasidan axloq tarbiyasiga alohida urg‘u berib, uni “insonlarga eng

muhim, ziyoda sharaf, baland daraja berguvchi” tarbiya deb baholaydi. Fazilatlarni faylasuf-pedagog yaxshi xulqlar, illatlarni esa - yomon xulqlar deb ataydi. Matonat, diyonat, sharaf, hayo singari musulmon Sharqi uchun an’anaviy bo‘lgan fazilatlar sharhi bilan birgalikda Avloniy vijdon, Vatanni suymak singari Turkiston mintaqasi uchun yangi talqinda taqdim etilgan fazilatlar haqida alohida to‘xtaladi. Vatanni suymoq, lozim bo‘lsa, uning yo‘lida jonini fido etmoq yuksak axloqiy insonga xos fazilatdir. Inson Vatanni tanlamaydi. “Biz turkistonliklar o‘z Vatanimizni jonimizdan ortiq suyganimiz kabi, arablar Arabistonlarini, qumlik issiq cho‘llarini, eskimo‘lar shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o‘z vatanlarini tashlab hijrat qilur edilar” [2,94-b]. Anashunday ekan yurtimizda alloxning nazari tushgan jannatmakon O‘zbekistonimizda yashab uning nomini butun dunyoga tanitish Yangi O‘zbekiston yoshlarining bizning eng yuksak maqsadimiz bo‘lmog‘i lozim.

Vijdon esa Avloniy nazdida, inson niyatlari va qilmishlarini aks ettiruvchi eng musaffo axloqiy ko‘zgudir, “inson aqli va fikrining haqiqiy mezoni” [3,54-b]. Shuningdek, mutafakkir intizom, iqtisod, idrok va zako singari o‘sha davrlarda hali ko‘p quloq o‘rganmagan fazilatlarni ham alohida e‘tibor bilan nazariy-amaliy tahlildan o‘tkazadi, yoshlarga iloji boricha qisqa va lo‘nda tarzda taqdim etishga intiladi.

Abdulla Avloniy o‘z risolasida “yomon xulqlar”ga - illatlar tahliliga katta o‘rin ajratadi. Millat taraqqiyotiga eng kuchli to‘siq bo‘ladigan illatlardan biri sifatida alloma jaholatni keltiradi, jaholatni “insoniyatning eng zo‘r dushmani va yomon xulqlarning boshlig‘i”[3,73-74-b], deb ta’riflaydi. Avloniy g‘azab, shahvat, hasad, kizb, tama singari illatlarga ham atroflicha to‘xtaladi. Avloniy oiladagi tarbiyani maktab tarbiyasi uchun katta madad deya baholaydi. U ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi munosabatlarga yangicha yondashadi. U bola shaxsini oyoq osti qiladigan, bola qalbiga, xissiga shikast yetkazadigan jismoniy jazoni qoralaydi. Bolani sevish va unga ustalik bilan ta’sir ko‘rstaish zarur. Uni ishontirish vositasi bilan burchni anglash yo‘liga solish kerak, deb hisoblaydi [4,277-b]. Muallifning bu

boradagi fikrlariga xulosa yasab, shuni aytish mumkinki, Avloniy o‘sha davr tarbiya usullarini zamonga mos emsligi to‘g‘ri tushunganlar va ulrani isloh etish zaruratini to‘la anglab yetganlar. Zero, zamonga mos tarbiyagina yosh avlodni millit jonkuyariga, vatan taraqqiyoti o‘zining taraqqiyoti deb biladigan yoshlarni tarbiyalash mumkin.

Jadid mutafakkirlari oraisda Abdurauf Fitrat ham o‘zining tarbiya boraisdagi fikr-mulohazalari bilan alohida o‘rin tutadi. Uning “Najot yo‘li” (“Rahbari najot”), “Oila yoki oila boshqarish tartiblari”, “Hind sayyohining qissasi” asarlarida tarbiya masalalari keng o‘rin olgan. Fitrat ushbu asarlarida ilm-ma‘rifatning inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotidagi, shuningdek, ma‘naviyat rivojidagi hayotbaxsh mohiyatiga katta ahamiyat beradi. Bu borada ilm-fan, o‘qish va o‘qitishning zamonaviy ilmiy asosda yo‘lga qo‘yilishini ma‘rifatli hayot uchun kurashda eng qudratli vosita deb bilgan.

Fitrat har doim maorif ishlari bilan band bo‘lgan va bu ishlarga jiddiy yondashagn. Turkistonlik talabalarni xorijga yuborish ishlariga bosh bo‘lgan. U faqat maorif ishlari bilan band bo‘lmay, Samarqand Pedakademiyasida, Toshkent Davlat Pedagogika institutida, 1934 yilda O‘zbekiston fanlar komiteti qoshida ochilgan ilmiy tadqiqot institutlarida mumtoz Sharq adabiyoti tarixidan, ona tilidan dars beradi.

Abdurauf Fitrat o‘z asarlarida insonlar o‘rtasidagi do‘stlik va birodarlik masalasiga alohida to‘htalib o‘tadi. “Hech shubha yo‘qki, - deydi adib, - odamlar nechalab din, mazhab, qavm va millatga bo‘linmasinlar bir otaning farzandlaridir, bir tomirdir”[4,262-b]. U millat tinchligi va ravnaqi har qanday qadriyatdan ustun ekanligini ta’kidlaydi. Va buni ta’minlash har bir millat vakili uchun ham farz, ham qarz ekanligini alohida uqtiradi. U millatning intizomi haqida gapirib, shunday deydi: “har bir imllatning saodati va izzati, albatta, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog‘liq. Tinchlik va totuvlik esa, shu millat oilalarining intizomiga tayanadi. Qayerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va muazzam bo‘ladi”[5,4-b].

Fitratning tarbiya xususidagi qarashlari uning “Oila” asrida kengroq o‘rin egallagan. Ushbu kitob ikki qismlan iborat bo‘lib, muallif kitobning birinchi qismiga, ma‘lum ma‘noda me‘yoriy dasturilamal tarzida tartib beradi. Undan har bir yangi oila qurmoqchi bo‘lgan turkistonlik kichik hajmdagi axloqiy-maishiy, gigienik-salomatlik qomusi sifatida foydalanishi mumkin edi. Bundan tashqari, asarda oilaning moddiy tomonlari, tashkil topgandan boshlab, buzilishigacha bo‘lgan holatlarning ma‘naviy, axloqiy, iqtisodiy asoslari to‘g‘risida ham to‘xtalib o‘tadi.

Umuman olganda, Fitratning “Oila” kitobida jamiyatdagi ijtimoiy va ma‘naviy muammolar uyg‘unlashib ketgan. Lekin unda pedagogik-didaktik uslub emas, jangovar chorlov uslubi ustun. Fitrat uchun yuksak axloqiylik erk va erksevarlik bilan mustahkam bog‘liq; Turkiston va turkistonlikni ozod ko‘rish, ya‘ni milliy mustaqillik mafkurasi kitobning ruhiga singdirib yuborilgan. Uni o‘qigan kishi nafaqat axloqiy fazilatlar nimalardan iborat va ularga qanday erishish kerakligini, balki milliy ozodlik, shaxsiy erkinlik nima-yu, uni qanday qilib qo‘lga kiritish mumkinligini anglab oladi. Shu bois mutafakkir-jadid Abdurauf Fitratning “Oila” asari Turkiston milliy uyg‘onishida benihoya katta rol o‘ynadi, deyish mumkin. Ayni paytda u hozir ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan ajoyib axloqiy-ma‘rifiy risola sifatida alohida e‘tiborga molik.

Jadid ma‘rifatparvarlarimizdan yana biri bu Mahmudho‘ja Behbudiydir u ham tarbiya xususida juda ko‘p fikr-mulohazalar bildirgan. U o‘zining qator asarlari va maqolalarida tarbiya muammolarini ko‘taradi. “Padarkush yohud o‘qimagan bolaning xoli” deb nomlangan p‘esasi buning yorqin misolidir. U ushbu dramasida ma‘rifatsizlik, jaxolat, axloqsizlik, hamda farzand tarbiyasiga noto‘g‘ri yondashuv qanday og‘ir oqibatlariga olib kelishi haqida bayon qiladi. U tom ma‘noda millatning dardini ko‘rsatishga harakat qiladi. U ushbu asarida ziyoli tilidan shunday deydi: “Bizlarni xonavayron, bachagiryon, bewatan va bandi qilg‘on tarbiyasizlik va jaholatdur: bevatanga darbadarlik, asorat, faqru zarurat va xorliklar hammasi ilmsizlik va betarbiyaning mevasi va natijasidir. Dunyoga tarqqiy qilgan xalq ilm vositasi ila taraqqiyot qiladi. Asir va zabun bo‘lganlarida beilmlikdan. Modomiki, bizlar tarbiyasiz va bolalarimizni o‘qitmaymiz, bul tariqa yomon xodisalar va

badbaxtliklar oramizda doimo xukm-farmon bo'lsa kerak. Bu ishlarni yo'q bo'lmog'iga o'qimoq va o'qitmoqdan boshqa iloj yo'q"[6,50b].

Mutafakkir kuyunganida jon bor. Sababi, o'sha davrlarda boylar o'zlarining boyliklarini faqat bazmu jamshid va kayfu safoga sarflar o'zlarning farzandlari tarbiyasiga mutalaqo ahamiyat bermasdilar. Umuman olganda, Behbudiyning boshlab bergan teatr ishini ahamiyatini tushungan jadidlar bu faoliyatga jiddiy e'tibor bera boshlaganlar.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, yoshlar tarbiyasi, kamoloti nafaqat otanonalar tashvishi balki bu millat va jamiyat muammosi hamdir. Unga befarqlik esa, yuqorida biz so'z yuritgan muammolarni keltirib chiqarishi tabiiy. Shuning uchun har bir davrda yoshlar tarbiyasi jamiyat oldida turadigan eng muxim masala bo'lib qolaveradi. Zero bugun bizning yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar yoshlarni kelajakda oliy ma'lumotli bo'lish bilan birgalikda bilimli va zukko bo'lib yetishishlariga undaydi. Yangi O'zbekiston yoshlari uchunchi renasans davrida barcha sohalarda eng mukammal bo'lmog'i lozimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Vatanimiz taqdiri va kelajagi yo'lida yanada hamjihat bo'lib, qat'iyat bilan harakat qilaylik. – T.: O'zbekiston, 2017- B
2. Авлоний А. Ўсон миллат. Т., Шарқ, 1993 й.
3. Авлоний А. Танланган асарлар. Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ. Т.: Маънавият. 2006 й.
4. Муаллифлар жамоаси. Ўрта Осиё педогогик фикр тараққиетидан лавҳалар. Т.: Фан., 1996 й.
5. Фитрат А. Оила ёки оилани бошқариш тартиблари. - Т.: Маънавият, 2000 й.
6. Маҳмудхўжа Беҳбудий Танланган асарлар. Т.: Маънавият. 2006 й.